

UDK:159.9.07

Alisher JABBOR,

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Psixol.f.d, DSc, dotsent L.Ravshanov taqrizi asosida

IJTIMOIY TARMOQLARDAGI AXBOROTLARNI TUSHUNISHDA PSIXOSEMANTIK YONDASHUVNING O‘ZIGA XOS TALQINI

Аннотация

Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlardagi axborotlarni tushunishda psixosemantik yondashuvlarning o'ziga xos talqin jihatlari ochib berilgan va psixologik jihatdan tahlil etilgan axborotning inson psixikasiga ta'sir masalasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: axborot, tushunish, psixosemantika, ijtimoiy tarmoq, talqin xususiyat.

УНИКАЛЬНАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПСИХОСЕМАНТИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ПОНИМАНИИ ИНФОРМАЦИИ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

Аннотация

В данной статье раскрываются специфические аспекты интерпретации психосемантических подходов к пониманию информации в социальных сетях, а также освещается вопрос влияния психологически анализируемой информации на психику человека.

Ключевые слова: информация, понимание, психосемантика, социальная сеть, особенность интерпретации.

UNIQUE INTERPRETATION OF THE PSYCHOSEMANTIC APPROACH IN UNDERSTANDING INFORMATION ON SOCIAL NETWORKS

Аннотация

In this article, the specific interpretation aspects of psychosemantic approaches to understanding information in social networks are revealed, and the issue of the effect of psychologically analyzed information on the human psyche is highlighted.

Key words: information, understanding, psychosemantics, social network, interpretation feature.

Kirish. XX asrning so'ngi choragida yetakchi tendensiyaga aylangan metodologik tahlilda aniq tushunchalar va kogerent tizimlarni topish yo'lida olib borilgan izlanishlar o'zining ulkan yutuqlaridan biri sifatida matn grammatikasiga doir tadqiqotlarga va uning doirasida narrativlik fenomenining o'rganilishiga va matnlarning semantik, psixosemantik jihatlarni tatbiq etilishiga olib keldi. Avvalo semantika masalasiga to'xtalganda uning mohiyatini aniqlab olish zarur. Semantika – (yunoncha semantikos-bildiruvchi, ifodalovchi) ya'ni birinchidan til yoki uning biron-bir birligi (so'z, so'zning grammatik shakli, frazeologizmi, so'z birikmasi, gap) orqali ifodalanadigan butun ma'no, mazmun va axborotdir, ikkinchidan turli til birliklarining ma'noviy tomonini o'rganuvchi tilshunoslik bo'limi ya'ni semasiologiya. Ayrim lug'aviy unsurlar tushunchalarni bildiradi, bu tushunchalarni esa faqat to'liq gaplar va ularning qo'shilmalarini ifodalashi mumkin. Binobarin, semantikaning o'rganish obyekti ham, asosan to'liq, mustaqil ma'noli so'zlar va gaplarning ma'nolar tizimidir.

Globallashuv asrida bir davlat o'z milliy manfaatlaridan kelib chiqqan holda, axborotga ega bo'lish, undan foydalanish va uni himoyalashga intiladi. Shu bois muayyan davlat boshqa bir davlatga oid axborotni qo'lga kiritish, muayyan ustunlikka ega bo'ladi. Oddiygina bir misol: biror davlatning telefon tarmog'ini ishdan chiqarish uchun telefon stansiyasini bombardimon qilish mumkin. Ayni vaqtda zimdanda ana shu telefon stansiyasining boshqaruv tizimini ishdan chiqarish ham mumkin, ya'ni bomba o'rnini kompyuter virusi ham bemalol bosa oladi. Informatsion urushning mohiyati shundaki, u yagona maqsad emas, balki yakuniy maqsadga erishish yo'lidagi vositasidir. Hozirgi texnologiyalar axborot o'rniga uydirma tarqatish, boshqalarni yolg'on axborotga ishonirish imkonini beradi. Bunda uydirma

obyekti yolg'onni haqiqat deb biladi va oxir-oqibat yolg'on tarqatayotgan tomonning manfaatlariga mos harakat qila boshlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab tilshunoslik sohalarida matnlarning mazmunini semantik tahlil qilish bilan bir qatorda psixologiyada psixosemantika sohasi paydo bo'ldi. Bu sohaning yaxlit strukturasi ishlab chiqqan olimlar: A.N. Leontav, E.Y. Artemova, L.S. Vigotskiy, Ch. Osgud, V.F. Petrenko, F.E. Vasilyuka va boshqalar sanaladi [1; 14]. Psixosemantika bevosita matnlarni tushunishda va tahlil qilishda, uning ma'no, mazmuni bilan birgalikda insonning ruhiy holatiga ta'siri va nutqiy ta'sir etishda so'zlarning ta'sirchanligini anglash, uning subyektiv kechinmalari bilan bo'ladigan munosabatlarda vujudga keladigan matn grammatikasining mazmuniy jihati sanaladi. Psixosemantik yondashuv yoki eksperimental psixosemantika Rossiya psixologiyasining nisbatan yangi maydonga chiqqan sohalaridan biri sanaladi. XX asr 70 yillarining boshida psixologlar: E.Y. Artemova, V.F. Petrenko, A.G. Shmelev, V. Stolin, A.A. Nisratov, O.V. Mitina va boshqalarning ishlarida psixosemantikaga doir tadqiqotlar keltiriladi. Psixosemantika-individual funksiyalarning tuzilishi va ishlashini, matnning idrok etilish jarayonlarida tafakkur, xotira, idrok va qarorlar qabul qilishni o'rganadigan psixologiyaning sohasi hisoblanadi.

Psixosemantikaning asosiy ikki vazifasi quyidagilarni tashkil etadi:

- Individual ongning mazmun-mohiyatini turli xil jihatdan tadqiq etish (obrazlar, ramzlar, ramziy harakatlar, shuningdek, verbal shakllar);

- Matn ma'nosini tizimli shakllantirishda motivatsion omillar va hissiy ta'sirlarni tahlil qiladi va ta'sir etadi [2; 22].

Psixosemantika individual ongning turli xil shakllarini obrazlar, ramzlar, kommunikativ va ritual harakatlarni, shuningdek, verbal shakllarni ham tekshiradi. Bunda eksperimental psixosemantik paradigmani yaratishda Charlz Osgudning semantik makon qurilishi qarashlari (differensial psixosemantik metodi) va Dj. Kellingning shaxs konstruksiyalar nazariyasi (repertuar panjara metodi) yordamida izlanishlari bu yo'nalishning kategorial strukturasi yaratib berdi. Psixosemantikaning metodologik asosini shakllantirishda L.S. Vigotskiy, A.N. Leontev va A.R. Luriya maktablari yetakchi o'rinni tashkil etadi. Psixosemantikaning asosiy tadqiqot usuli bu-ko'p o'lchovli shakllar va subyektiv semantik fazoni tashkil etishdir. Kelli nuqtayi nazariga ko'ra, har birimiz faraz qilamiz va uni tekshirib yashaymiz, bir so'z bilan aytganda, o'ziga xos konstruktlar yordamida ko'rib turgan odamimiz aqlli yo aqlli emasligi, qobiliyatli yo qobiliyatli emasligini aniqlash muammosini hal qilish bilan shug'ullanish lozim. Shuning uchun, Kelli konstruktlar-matnning mazmun-mohiyatini idrok etish usulini belgilaydigan o'ziga xos klassifikator ya'ni qolipdir deydi [3; 8].

Matnlarda ong va dunyo obrazini o'xshash hodisalar deb qarash A.N. Leontev, E.Y. Artemova va V.F. Petrenko ishlarida keltirilgan. A.N. Leontev odam ongining sistemali tasviri, ong jarayonining ideal mahsuloti-bu tushuncha va ma'nolarni obrazli tarzda shakllantirish va transformatsiya qilishdir. Semantik differensial yo'nalishi ko'pincha amaliy tadqiqotlarda ishlatiladi. Ushbu texnika Charlz Osgud tomonidan taklif qilingan. Semantik differensial yo'nalishi matnlar darajasi, uyushgan qismlarini o'lchash usulidir va semantik differensial faktorlardan subyektiv semantik oraliq modellarini va o'zaro munosabatlarini o'rganishga imkon beradi. Ch. Osgudga fikriga ko'ra, odamda so'zga nisbatan qiziqish va reaksiya bor, lekin zaif va namoyon bo'lishi qiyin kechishi mumkin.

Zamonaviy psixosemantik yondashuvni amerikalik psixologlar Ch. Osgud, Dj. Dizi va Dj. Kellilar eksperimental metodologik asosda ishlab chiqdilar. Subyektiv semantikaning individual modelini A.N. Leontev ishlab chiqqan. Eksperimental psixosemantikani amaliy tadqiqotlar jarayonida keng qamrovli ravishda V.F. Petrenko va A.G. Shmelev o'z ishlarida tadqiq etgan. E.Y. Artemova, Y.K. Strelkova va V.P. Serkinalar subyektiv real ongning uch xil darajasini taklif qilgan [4; 32]:

- Perseptiv qatlam-yuqori qatlam, modal obrazlarning sistemali shakli, bir-biri bilan tartibli aloqasi;

- Semantik qatlam-idrok etilayotgan aktual obyektlarning strukturalashgan munosabatlar yig'indisi, ko'pmodalli semantik qismlar yig'indisi;

- Dunyoning obrazi-ayniqsa modalga ega bo'lmagan chuqur strukturaviy qatlam, qayta ishlovda semantik qatlamni tasavvur etadi.

Hozirgi kunda modal va modal bo'lmagan ogohlantirilishlar, tushunchalar, hodisalar va vaziyatlarning psixosemantik tavsifi bo'yicha katta miqdorda eksperimental materiallar to'plangan. E.Y. Artemova 1999 yilda psixosemantik modellashirishning ikkita qismini belgilaydi [5; 8]:

- 1) Subyektiv malaka tavsifi;
- 2) O'lchov tavsifi.

Nutq psixosemantikasi-muayyan semantik yuklama, ekstralingvistik axborotni o'zida tashuvchi ma'lumotlar almashinishida ishtirok etadigan nutqiy kommunikatsiyaning noverbal (prosodik) omillarini o'rganadi. Matnlarning psixosemantik tomonlarini tushuntirishda tushunuvchi subyektiv semantik kategoriyalarga ega bo'lishi kerak. Mijozning voqelikka nisbatan emotsional va pragmatik munosabatini ifodalovchi muayyan so'zlar tanlovi, nutqidagi leksik-semantik guruhlar (nutq bo'laklari: so'z turkumlari, so'z birikmalari, yuklama, bog'lovchi, qo'shimcha va

boshqalar) ustuvorligiga ko'ra baholasa bo'ladi. Nutqning psixosemantik tahlili tushunuvchining o'tmishi, hissiy kechinmalari, yaqin insonlari va boshqa odamlar bilan bo'lgan munosabatlariga ham bog'liq.

Psixosemantik yondashuvlarda matnning ma'nosi birinchi darajali hodisa sifatida qaraladi. Ma'no-tushunish muammosini hal qilishda muhim ahamiyatga ega. Ma'no-tildagi iboralar (so'zlar, gaplar va h.k) mazmunining sinonimigina emas, balki murakkab, ko'p qirrali hodisa hisoblanadi. M.Xaydeggering fikricha, ma'no birinchidan, har qanday qilmish, xulq-atvor, amal nimaga va nima uchun sodir etilganini nazarda tutish kerak. Ikkinchidan, ma'no yo'nalishga ega, ya'ni u nimaningdir pirovard maqsadi va mazmuni. Psixosemantikada ma'no hosil qilish jarayonlari obyektiv tarzda an'analar, rasm-rusumlar, urf-odatlar va belgilar sohasida sodir bo'ladi va tilda ifoda etiladi. Matnlarni psixosemantik tadqiq etish ma'naviy madaniyatning moddiylashtirilgan ifodasi deb tushunishdan kelib chiqib, matnlarda obyektivlashgan subyektiv ma'nolarni predmetlashtirish, ular orqali odamlarning ovozlari eshitish va ular yordamida o'tgan zamonlar, boshqa madaniyatlarining ruhiga kirib borish psixosemantikaning muhim metodologik muammosidir.

Matnlarni idrok etish jarayonining psixosemantik jihatlarni kalit so'zlar majmuasi yordamida A. Shtern matnning yaxlitligini ta'minlovchi omil sifatida belgilaydi. Olima nutqiy idrok etishda obyektiv yaxlit yoki qismalab qabul qilinishi sharoitga bog'liq deb hisoblaydi. U o'zi o'tkazgan tajribalar asosida shu fikrga keladi. Tajribalar ko'rsatishicha, inson so'zni qabul qilayotganda matnlarning ma'no va mazmunini fonemalar bo'yicha tahlil qilmaydi. Lekin so'z odatdagidan uzunroq bo'lsa, eshitish jarayonida shovqinlar xalaqit bersa, matnning mazmuniy psixosemantikasini qabul qilish bo'g'inlar yoki fonemalar bo'yicha amalga oshadi.

Har qanday zamonaviy davlatda axborot hamisha jamiyat hayotida sodir bo'layotgan voqea va hodisalarni iste'molchiga xolis yetkazib berish va kishilarning ongi, dunyoqarashi, ijtimoiy-siyosiy hamda huquqiy madaniyatini shakllantirishda asosiy vosita bo'lib xizmat qilib kelmoqda. Ayni paytda shiddat bilan o'zgarib borayotgan globalashuv jarayonida hayotimizning biror bir sohasini OAVsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Hozirda internet ham OAVning bir ko'rinishi sifatida talqin qilinmoqda. Internet tarmog'i orqali kun davomida qanchadan-qancha axborotlar qabul qilinadi. Internet (International Network- xalqaro kompyuter tarmog'i) bu – vaqt, makon va jo'g'rofiy chegaralarning mavjudligiga qaramay, kompyuter va kichik tizimlarning o'zaro aloqa bog'lab global axborot infratuzilmasini shakllantiruvchi butunjahon kompyuter tarmog'idir.

Har kuni millionlab odamlar Internetdan har hil maqsadlarda foydalanadi. O'zbekistonda foydalanuvchilarning asosiy qismi elektron pochtalardan foydalanish uchun Internetni ishlatadi. Internet – qimmat bo'lmagan, jurnalistikaning rivoji uchun katta ta'sir ko'rsatayotgan kuchli tizimdir.

2005 yilning may oyida SNN telekompaniyasi 400 nafar olim va soha mutaxassislari o'rtasida "Sizningcha, so'nggi chorak asrda qilingan eng muhim ixtiro qaysi?" savoli bilan so'rovnoma o'tkazdi. So'rov natijalariga ko'ra, sun'iy yo'ldoshlar, harbiy mudofaa texnologiyalari, biotexnologiyalar, lazer nuri, inson geni sohasida erishilgan ulkan muvaffaqiyatlarni ortda qoldirgan holda birinchi o'rinni internet olishga muvaffaq bo'ldi.

Hozirda Internet hamma uchun foydalanilishi mumkin bo'lgan operativ kommunikatsiya vositasidir. An'anaviy OAVdan farqli o'laroq Internet markazlashtirilgan tizimdir, ya'ni har bir xohlagan kishi Internetda boshqalar bilan

muloqatga kirishishi, ma'lumot olishi va o'z ma'lumotini chop qilishi mumkin.

Ochiq axborotlar tahdidi sharoitida yoshlarni to'g'ri yashashga, vatanparvar va insonparvar bo'lishga, erkin fikrli bo'lishga o'rgatish orqali ularda mafkuraviy immunitetni tarbiyalash eng dolzarb vazifalardir. Zero, o'rgatish bir tomonlama jarayon bo'lmay, u «pedagog-tarbiyalanuvchi» muloqoti tizimida ko'proq tarbiyalanuvchining fazilatlariga bog'liq. Bunday murakkab ishni tashkil etishda har bir ijtimoiy toifa yoki shaxsning individual-psixologik xususiyatlarini inobatga olish zarurati ijtimoiy psixologiyada isbotlangan. Masalan, agar o'quvchi yoki talabalarni yaxlit guruh deb oladigan bo'lsak, ularning barchasi bilan bir vaqtda, bir xil effekt bilan ishlash va shu orqali ularning mustaqil

tafakkurini o'stirish, sog'lom e'tiqodini tarbiyalashning ilojisi yo'q. Ikkinchidan, bir guruh talaba yoki o'quvchi uchun maqbul va samarali deb hisoblangan uslubni boshqasida ham aynan joriy etishga urinish bunday sharoitlarda teskari samara berishi mumkin.

Xulosa. Hozirgi fan-texnikaniing rivoji bir tomondan axborotlarni, ma'lumotlarni ko'paytirsa, ikkinchi tomondan talabalarda mutaxassislikka oid bilimlarga barqaror qiziqishning yo'qolishiga olib keladi, chunki qat'iylik, ijodiy izlanish, irodaviy zo'r berish o'rini loqaydlik, faoliyatsizlik egallaydi. Boshqacha aytganda, ular "tayyor axborotlarning quli"ga aylanadilar. Chunki kompyuter, display, kalkulatorlar inson aqliy mehnatini yengillashtiradi, ularni aqliy zo'r berishdan xalos etadi.

ADABIYOTLAR

1. Леонтьев Д.А. Личностный смысл и трансформации психического образа. Вестник Московского университета.,1988. – С.14.
2. Косаревская Т.Е., Кутькина Р.Р. Психосемантический подход исследованию индивидуального сознания. Витебск., 2009. – Б.22.
3. Леонтьева Н.Н. Семантический анализ и смысловая полнота текста. Автореф.дис.канд.наук.М.,1968. – С.8.
4. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания. М.,1988. – С.32.
5. Серкин В.П. Методы психосемантики. Тюмен., 2004. – С.8.